

۱۵۰۷۰۹۶
۹۶، ۷، ۳

بسم الله الرحمن الرحيم

بر زورق نور

مقاله‌ای چند در موضوعات حدیثی

تألیف دکتر

(عضو هیئت مدیره دانشگاه تهران)

سازمان اسناد و کتابخانه ملی

سرشناسه	: نفیسی، شادی، ۱۳۴۴ -
عنوان و نام پدیدآور	: بر زورق نور: مقالاتی چند در موضوعات حدیثی / شادی نفیسی.
مشخصات نشر	: تهران: نشر علم، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۲۷۲ ص.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۲۲۴-۸۷۳-۵
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
ادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: حدیث -- مقاله‌ها و خطابه‌ها.
رده بندی دیویی	: BP1۰۹/ن۷۴ف۴ ۱۳۹۶
شماره - انشائی	: ۲۹۷/۲۶
	: ۴۷۴۷۱۶۲

بر زورق نور

مقالاتی چند در موضوعات حدیثی

شادی نفیسی

(عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)

صفحه آرای: مهدی شکری

چاپ اول: ۱۳۹۶

تیراژ: ۵۵۰ نسخه

لیتوگرافی: کوثر

چاپ: رامین

خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهدای ژاندارمری

بن بست گرانفر، پلاک ۴، تلفن ۶۶۴۱۲۳۵۸

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۲۲۴-۸۷۳-۵

فهرست

۹	پیشگفتار
---	----------

معیارهای نقد متن در ارزیابی حدیث

۱۳	چکیده
۱۳	مقدمه
۱۴	بررسی سند
۱۶	نقد متن
۱۸	۱- تعارض با قرآن
۲۱	۲- تعارض با سنت
۲۲	۳- تعارض با عقل
۲۴	۴- تعارض با شأن معصوم
۲۴	۵- تعارض با علم
۲۶	۶- تعارض با واقعیت
۲۸	۷- تعارض با تاریخ
۳۱	۸- جانب‌داری سیاسی، کلامی، فقهی
۳۴	نتیجه
۳۴	کتاب‌شناسی

معیارهای شناخت احادیث موضوع در «الأخبار الدخیله»

۳۷	مقدمه
۴۱	ملاک‌های شناخت احادیث بر ساخته
۴۱	جایگاه سند در شناخت احادیث موضوع
۴۴	جایگاه سند در بازشناسی موضوع بودن حدیث
۴۸	جایگاه متن در بازشناسی موضوع بودن حدیث
۴۸	۱. ناهمخوانی با قرآن
۵۳	۲. تعارض با تاریخ

۵۵	۳. استدلال عقلی
۵۷	۴. استناد به واقعیات
۵۸	۵. سنجش با موازین شأن و ادب
۵۹	۶. ناستواری کلام به لحاظ قواعد زبان
۶۱	۷. نیامدن حدیث در کتاب‌های استوار و متداول
۶۲	۸. مخالفت با فتوای مشهور
۶۳	۹. باورهای پذیرفته‌شده در مذهب
۶۴	خاتمه

روش علامه شوشتري در نقد سند

۶۷	مقدمه
۷۲	روش‌های شناسایی تحریف در سند
۷۳	۱. مقابله نقل‌های مختلف
۷۴	۲. تشابه متن، دلیلی بر وحدت روایت
۷۶	وحدت روایات و تبیین اختلاف متن
۷۶	۳. تشابه سند، دلیلی بر وحدت روایات
۷۷	وحدت روایات و تبیین اختلافات سندی
۷۸	معیارهای ارزیابی سند
۷۸	۱. طبقه‌بندی تاریخ حیات و وفات افراد
۷۹	۲. راوی یا زنجیره راویانی که از یک فرد روایت می‌کنند
۸۰	۳. آمدن یا نیامدن نام یک فرد در کتب رجال و حدیثی
۸۱	۴. موارد متفرقه رجالی
۸۲	۵. متن
۸۳	۶. ادب
۸۳	۷. کثرت افتادگی و ندرت زیادت
۸۴	۸. توجه به کتابی که حدیث در آن آمده است
۸۴	۹. آمدن یا نیامدن حدیث در کتابی جامع
۸۵	۱۰. تعدد نقل
۸۵	۱۱. دلیل عقلی
۸۶	اقوال دیگران
۸۶	عدم ارائه دلیل
۸۶	توقف در داوری
۸۸	نمونه‌هایی در تصحیح عملی تحریفات سندی

معیارهای نقد دعا در الاخبار الدخيلة

۹۱	مقدمه
۹۲	اهمیت پرداختن به دعا
۹۳	ملاک‌های شناخت و تصحیح محرفات در ادعیه
۹۳	۱. معانی جملات و چگونگی سازگاری آنها با آهنگ کلی دعا
۹۵	۲. سنجش با قرآن
۹۶	۳. دلایل عقلی
۹۷	۴. ناهماهنگی با تاریخ شیعه
۹۹	۵. معیارها - ضلالت
۱۰۰	۶. رد صحتی زرگان شیعه
۱۰۰	جایگاه سند در بررسی ادعیه رایج
۱۰۱	دعاهای موضوع
۱۰۱	۱. دعای اول
۱۰۱	۲. دعای دوم

تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع) در بررسی علامه شوشتري

۱۰۵	چکیده
۱۰۵	مقدمه
۱۰۸	الف) نقد سندی
۱۱۰	ب) نقد متنی
۱۱۰	۱. عرضه به قرآن
۱۱۱	۲. عرضه به عقل
۱۱۳	۳. استناد به روایات
۱۱۳	روایات فقهی
۱۱۴	روایات تفسیری
۱۱۵	۱. استناد به اطلاعات تاریخی
۱۱۶	روایات شأن نزول
۱۱۷	اطلاعات رجال
۱۱۷	۲. استناد به عدم نقل در منابع دیگر
۱۱۸	۳. در آمیختن مطالب حق و باطل در این تفسیر
۱۱۹	منابع و مأخذ

نقد تفسیر منسوب به امام حسن عسکری علیه السلام با تأکید بر دیدگاه بلاغی

۱۲۳	چکیده
۱۲۳	مقدمه
۱۲۴	الف) بررسی سند
۱۲۵	۱. قدح راویان
۱۲۵	۲. مدح راویان
۱۲۶	۳. طرق جایگزین
۱۲۷	۴. تشنّت طرق
۱۲۸	واسطه بین استادی و امام
۱۲۹	راوی معصوم
۱۳۰	ب) بررسی متن
۱۳۱	۱. تعارض با قرآن
۱۳۲	۲. تعارض با روایات
۱۳۲	۳. تعارض با اطلاعات تاریخی
۱۳۴	۴. تعارض با عقل و باورهای کلامی
۱۳۵	۵. استناد به علم و تجربه
۱۳۶	جمع‌بندی نقد متن تفسیر
۱۳۶	ج) ارزیابی کلی کتاب
۱۳۷	ترجیح قول به موضوع بودن کتاب
۱۳۷	۱. جایگاه علمی ابن غضائری
۱۳۷	۲. عدم اعتماد به نقل صدوق
۱۳۸	۳. تشنّت طریق
۱۳۸	۴. نالاستواری متن
۱۳۸	۵. ناهماهنگی سبب صدور با واقع تاریخی
۱۳۹	ترجیح قول بر معتبر بودن کتاب
۱۳۹	۱. عدم اعتبار قدح ابن غضائری
۱۴۰	۲. آگاهی دقیق‌تر صدوق از استرآبادی
۱۴۰	۳. اعتماد عالمان بزرگ به ابن تفسیر
۱۴۱	۴. استواری متن
۱۴۲	قول به تفصیل
۱۴۳	نتیجه‌گیری
۱۴۴	منابع

رویکردهای روشمند به مطالعات اسلامی

۱۴۷	مقدمه مترجم
۱۵۰	درباره مقاله
۱۵۰	درباره‌ی مؤلف
۱۵۱	اصل مقاله
۱۵۲	سؤال‌های اولیه‌ی روش‌شناختی
۱۵۳	رویکرد تجدیدنظرطلب
۱۵۸	کاربرد تقدم‌تبع
۱۶۰	قرآن
۱۶۲	نظر شناخت درباره فقه
۱۶۲	تلقی از اسناد
۱۶۵	دیدگاه کرون درباره تجا
۱۶۶	شواهد خارج از گزارش‌های مسلمانان
۱۶۶	گزارش‌های معاصر از روش‌های غیر عرب‌ها
۱۶۸	شواهد باستان‌شناسی
۱۷۱	سکه‌شناسی
۱۷۳	کتیبه‌شناسی

شکل‌گیری نقد حدیث در میان اهل سنت

۱۷۶	مقدمه
۱۷۷	فصل اول
۱۷۸	فصل دوم
۱۷۹	فصل سوم
۱۸۰	فصل چهارم
۱۸۱	فصل پنجم
۱۸۲	فصل ششم
۱۸۴	تحویل
۱۸۶	تواتر
۱۹۳	حدیث ثقلین
۲۰۴	حافظ
۲۱۲	حدیث قدسی
۲۲۰	دارقطنی
۲۲۸	دارمی
۲۳۴	درایة الحدیث
۲۵۱	نمایه

بیشگفتار

«إِنَّ عَارَكُمْ لَكُمْ مِنَ الثَّقَلَيْنِ كِتَابَ اللَّهِ وَ عَثَرَتِي أَهْلُ بَيْتِي فَإِنَّهُمَا لَنْ يَفْتَرِقَا حَتَّى يَرِدَا عَلَيَّ الْحَوْضَ»^۱

این ندی جاودانه (سمل الهی، حضرت محمد مصطفی ﷺ) است که از فراز قرن‌های متمادی، این امت را به پیروی از این دو میراث گرامی فرا می‌خواند؛ ندایی که امروز نیز همچنان طنین آن شنیده می‌شود و عمل به آن ضرور می‌نماید. از این دو تکریم، سر اصغر، میراث برجای مانده از اهل بیت است که با لحظه لحظه تاریخ اهل بیت و کلمه کلمه سخنان ایشان، کتاب را تفسیر می‌کند و راه سعادت و نجات را به بشریت می‌نماید. این میراث گرانمایه، اما در گذر تاریخ به رغم سه تلاش‌های پاسداران حق و حقیقت، در معرض جعل، تصحیف و نقل به معنا قرار گرفته است. امروز، که در سران اهل بیت (علیهم‌السلام) و پیروان ایشان، به دور نمانده است و در این راه، با جان و دل کوشیده‌اند تا با به کارگیری ملاک‌های علمی، روش‌هایی، به بازشناسی سنت اصیل اهل بیت (علیهم‌السلام) دست یابند. تلاش برای شناسایی این تلاش‌ها، دغدغه نگارنده، در این مجموعه، مقالاتی است که قدر مشترک جملگی آنها حدیث است. آشنایی هرچه بیشتر با حدیث، از احکامات حدیثی، نگاشته‌های حدیثی و اعتبارسنجی احادیث، از مهم‌ترین دغدغه‌های پژوهشی‌ام بوده است. در این مجموعه و آثار دیگر دنبال شده است. آشنایی نگارنده با مباحث حدیثی و علاقه‌مندی به آن، بیش از همه، در رهون کلاس‌های نقادانه و نکته‌سنجانه استاد فرهیخته، حجت‌الاسلام دکتر مهدوی‌راد در مقاطع کارشناسی، ارشد و دکتری است؛ همچنانکه برخی از آنها در همین راستا تدوین شده‌اند. اینک به توضیح این مجموعه می‌پردازیم که در مجموع مشتمل بر شانزده مقاله است که بین سال‌های ۱۳۷۷ تا ۱۳۹۲ فراهم آمده‌اند.

- «معیارهای نقد متن در ارزیابی حدیث»، اولین مقاله از این مجموعه است که در راستای پاسخ به دغدغه اصلی اعتبارسنجی حدیث و روش‌شناسی بازشناسی روایات استوار از نااستوار، نگاشته شده است. این مقاله، به هشت معیار نقد متن از منظر محدثان شیعه و اهل سنت پرداخته است.

- چهارم مقاله بعدی، پژوهشی در خصوص کتاب ارزشمند «الاخبار الدخيلة» است. اگرچه نگاه نقادانه به حدیث و سنجش متن و سند آن پیشینه‌ای دیرینه در شیعه دارد، کمتر کتابی به جمع روایات موضوع یا ذکر تصحیفات روایی اختصاص یافته است. در دوره معاصر، به نگارش این نوع کتاب‌های نقد الحدیثی توجه بیشتری شده است و کتاب الاخبار الدخيلة علامه شوشتری، از اولین آثار در این زمینه است. علامه شوشتری

در پژوهش نکته‌سنجانه و محققانه خود، معیارهای سندی و متنی مورد استناد در سنجش روایات و روش خود در شناسایی تحریف‌ها و اشتباهات را صریحاً بیان نکرده است. در این مقالات، کوشش شده تا معیارها و روش ایشان شناسایی شود.

○ مقاله «معیارهای شناخت احادیث موضوع در «الخبار الدخیلة»»، جایگاه سند و متن را در ارزیابی این نوع روایات، از دیدگاه این محقق حدیث‌شناس گزارش می‌کند و ده معیار متنی مورد استناد او را با ذکر نمونه‌ها توضیح می‌دهد.

○ مقاله «روش علامه شوشتری در نقد سند»، شیوه علامه را در شناسایی تحریف‌های سندی گزارش می‌کند و باز دو نوع قریبه برای شناسایی روایات مشابه و مقایسه آنها جهت شناسایی تحریف‌ها اشاره دارد. ○ به «معیارهای نقد دعا در الاخبار الدخیلة» به طور خاص به روش‌شناسی نقدهای علامه بر متون دعایی است و شش ملاک علامه را برای شناخت تصحیفات دعایی، جایگاه سند در بررسی ادعیه و مواردی از ادعیه بر ساخته را گزارش می‌کند.

○ «تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع) در بررسی علامه شوشتری»، آخرین مقاله از این سلسله مقالات است که به دیدگاه علامه در خصوص این تفسیر روایی منسوب به ائمه (ع) که از دیرباز اعتبار آن محل مناقشه بوده است، پرداخته است. علامه با استناد به سند و متن روایات، انتساب آن را به امام نمی‌پذیرند. مهم‌ترین ملاک‌های متنی مورد استناد ایشان، تعارض با قرآن، عقل، روایات و اطلاعات تاریخی است که مورد اخیر، بیشترین سهم را در این نقادی به خود اختصاص داده است.

- «نقد تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع) با تأکید بر دیدگاه بلاغی»، به بررسی تفسیر یادشده، برای کنگره بلاغی اختصاص دارد که در تکمیل مقاله پیشین، با بررسی نقدهای متنی بر این تفسیر پرداخته است. مهم‌ترین این نقدها ناظر به اشتباهات تاریخی و ذکر معجزاتی است که مؤیدی در منابع دیگر ندارد. البته مورد اخیر، قریبه کافی و قطعی برای موضوع دانستن این تفسیر نیست.

- دو مقاله بعدی، در معرفی آثاری از خاورشناسان است. اولی ترجمه یک مقاله دومی معرفی یک کتاب است:

○ «رویکردهای روشمند به مطالعات اسلامی» ترجمه مقاله‌ای از یکی از خاورشناسانی است که به جریان شکاکان افراطی تعلق دارد. علت انتخاب این مقاله، پرداختن آن به مبانی متفاوت جریان‌های خاورشناسی است. ارزیابی هر جریان فکری، در اصل می‌بایست، برخلاف شیوه معمول، نه براساس نتایج آن بلکه براساس مبانی و روش‌های آن صورت گیرد. این مقاله، در راستای تبیین این مهم است.

○ «شکل‌گیری نقد حدیث در میان اهل سنت در سده‌های نخستین اسلامی»، معرفی کتابی از اریک دیکسون است که این موضوع را با بررسی مقدمه ابن ابی حاتم رازی، محدث و رجال‌شناس قرن چهارم

هجری به انجام رسانده است. دیکنسون با تطبیق معیارهای ابن ابی حاتم بر روش‌های امروزی کوشیده است جامع بودن نگاه او در ارزیابی حدیث و استواری آن را بنماید.

- هشت مقاله بعدی، مدخل‌هایی از دانشنامه جهان اسلام هستند که در مجلدات ششم تا هفدهم به چاپ رسیده‌اند. شیوه اختصار، با توجه به روال دانشنامه مذکور، بر تمام مقالات این بخش حاکم است.

○ «تحویل»، مقاله‌ای کوتاه در توضیح اصطلاحی حدیثی است که در تجمیع طرق مختلف یک حدیث به کار می‌رود.

○ «تواتر»، اصطلاحی فراحدیثی است که در اصول فقه، علوم حدیث و منطق به کار می‌رود. این مقاله، این اصطلاح را در لسان دو گروه اول وارسی کرده است و تعاریف ارائه شده برای آن، شروط حصول تواتر و شروط افاده علم را از نظر ایشان در نظر گرفته است.

○ «تقلین»، م‌الهای نسبتاً اندک در معرفی حدیث متواتر تقلین، در منابع شیعه و اهل سنت است. در این مقاله، ابتدا به طرق آن در منابع فقهی و سپس متن و دلالت‌های آن پرداخته شده است.

○ «حافظ»، از القاب محدثان و انبساط جرح و تعدیل است. این لقب برای بیان جایگاه بلند یک محدث در میان اهل سنت به کار می‌رفته است، اما در بین شیعیان چندان معمول نبوده است.

○ «حدیث قدسی»، عنوانی است برای دسته‌ای از احادیث که صریحاً از قول خداوند گزارش می‌شوند. در این مقاله، به تاریخچه کاربرد این اصطلاح، درون‌مایه، قالب‌های آن، اعتبار، تعداد، راویان و جایگاه آن در عرفان و تصوف توجه شده است.

○ «دارقطنی»، مدخلی است در معرفی محدث مشهور شیعی قرن چهارم. از جمله آثار او، نقدهایی بر شماری از اسناد صحیحین است که در دوره معاصر مورد توجه روشنفکران اهل سنت قرار گرفته است. بیشتر آثار او، ناظر به سند و مشکلات آن یا وضع و هویت راویان است.

○ «دارمی»، از محدثان اهل سنت و صاحب‌مسند است که در قرن سوم می‌زیسته است. مقاله حاضر، به جایگاه علمی او و آثارش پرداخته است.

○ «درایه‌الحديث»، آخرین مقاله از این مجموعه است که به معرفی دانش درایه اختصاص یافته است. در این مقاله نسبتاً بلند، به تعریف این دانش از منظر عالمان مختلف شیعه و اهل سنت اشاره شده است؛ همچنان که تقسیمات آن و نوع آثار در این زمینه با توجه به موضوعات و طبقه‌بندی‌ها معرفی شده‌اند.

لازم به توضیح است که مقالات یادشده که پیش از این، در مجموعه‌های مختلفی به چاپ رسیده‌اند، بدون تغییری در متن، ساختار و شیوه مستندسازی، در اینجا آورده شده‌اند. تنها تغییر اعمال شده در متن، افزودن برخی تیتروهای فرعی به برخی مقالات است که استفاده از آنها را تسهیل می‌کند. البته اصلاح اشتباهات تایپی مقالات، خارج از این استثناست.

در نهایت از جناب آقای اسماعیل مهدوی‌راد که با پذیرش مسئولیت آماده سازی این مجموعه مرا
مرهون محبت خود ساختند، بسیار سپاسگزارم.

و ما توفیقی الا بالله

نفیسی - بهار ۱۳۹۶

www.ketab.ir